

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

Urednice:
Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Bojana Dimitrijević

Akademski i recenzentski odbor:

Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Đorđe Vidanović
Prof. dr Dragana Mašović
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Snežana Bilbija
Prof. dr Marija Knežević
Prof. dr Yunichi Toyota
Prof. Colin Nicholson
Prof. dr Walter Epp
Prof. dr Jordana Marković
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Savka Blagojević
Doc. dr Vladan Pavlović

Sekretari konferencije:
Mr Marta Dimitrijević
Mr Ana Kocić

Recenzenti:
Prof. dr Radojka Vukčević
Prof. dr Zoran Paunović
Prof. dr Dubravka Popović Srdanović

Objavlјivanje ovog zbornika pomoglo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije u okviru projekta *Dinamika struktura savremenog srpskog jezika 178014*
i Filozofski fakultet u Nišu.

JEZIK, KNJIŽEVNOST, MARGINALIZACIJA KNJIŽEVNA ISTRAŽIVANJA

Zbornik radova

Urednice:
Vesna Lopičić
Biljana Mišić Ilić

Niš, 2014.

УДК 821.163.41.09 Димитријевић Ј.
Владимир Ђурић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЖЕНА НА ДРУШТВЕНОЈ МАРГИНИ У РОМАНУ *НОВЕ И ПИСМИМА ИЗ СОЛУНА* ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ¹

Сажетак: Овај рад испитује друштвени положај турске жене у Османском царству с почетка прошлог века сагледаном кроз призму наше ауторке Јелене Димитријевић или, како би се то (пост)модерно рекло, кроз њену текстуализацију овог проблема у роману *Нове и Писмима из Солуна*. Први део рада анализира три кључна термина ове конференције: *језик, књижевност, и маргинализацију* у контексту неких постструктуралистичких теорија (Барт, Рифатер, Кристева) као што су теорије интертекстуалности, а потом и савремених теорија из француске компаративне књижевности (Пажо) које третирају проблеме интеркултуралности и другости, тј. идентитета и алтеритета. Други и трећи део рада примењују наведене теоријске позиције на два књижевна остварења Јелене Димитријевић подвлачећи деликатан однос између истине и фикције или истинитог и фикционалног у појавној стварности и књижевности. Истакнуте су и неке имплицитне интертекстуалне везе на дијахроном нивоу (Декарт, Паскал, Русо). На крају, из понуђених теоријских перспектива, рад истиче амбивалентност и комплексност женског захтева за изласком са маргине друштвене потпачености који се испоставио као неопходан, али и као „неспреман“ у датом историјском тренутку.

Кључне речи: интертекстуалност, интеркултуралност, референцијална илузија, маргинализација жене, боваризам, антибоваризам, идентитет, алтеритет

1. Књижевно-теоријске поставке: Барт, Рифатер, Кристева, Пажо

Књижевност је, као што то данас знамо, језички, и то вишестепени језички модалитет са кога, чини нам се, упркос свим настојањима структуралиста, постструктуралаиста и деконструктивиста, никад неће бити скинут терет референцијалности тј. миметичке логике да књижевност рефлекскује спољашњи свет из кога је и настала делатношћу људске свести, имагинације, ингенијума, или простом праксом писања, исконским деловањем људске руке која стално нешто бележи исцртавајући „правилне облике који се понављају и који поседују ритам“, дакле кретњом те неуморне руке којој је усађен дар за скрипцијом, како каже Барт (2010: 27). Верујем да бисмо се сложили са неким умереним „решењем“, наиме, да је књижевност увек мање или више сазнајно носива језичка конфигурација и да нам, ако је довољно критички читамо, увек пру-

¹ Рад је једним делом настало у оквиру пројекта 178029: *Књижевство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,

ја неко реално сазнање ствари, открива латентне механизме функционисања живота и света, напротив даје неки прегнантни увид у људску судбину. Текстови Јелене Димитријевић су управо један репрезентативан књижевни модел кроз који, првенствено српска читалачка публика може да сагледа и на свој начин сазна једну друштвену реалију: свирепа маргинализација турске жене. Тако књижевност, и сама на маргини фикције и истине, овде, конкретно у роману *Нове и Писмица из Солуна*, третира једну болну истину из свакодневне стварности, а то је жена на друштвеној маргини. Треба истаћи да највећи део опуса наше ауторке, својевремено и Нишлијке, одликује ангажована књижевност тачније један ватрени феминистички дискурс (Јелена Димитријевић ствара у јеку првог таласа феминизма) који је уперен пре свега против женске, а онда и сваке друге маргинализације и неправде. Дакле, деловањем књижевног дискурса маргинализација жене у престарелој Османској царевини постаје на само видљива него и подвргнута жестокој критици која позива на промену и избављење из неподношљивог положаја *нових* Туркиња.

У тексту *Референцијална шузија* критичар Мајкл Рифатер оправдано инсистира на два референцијална оквира: први је значење речи у свакодневном говору, а други је моћ значења тј. способност текста „да поништи појединачно значење које речи могу имати у речнику. [...] Моћ значења, односно сукоб са привидном референцијалношћу, стварају и одређују особености текста, од којих је прва та да је текст предмет двоструког читања...“ (Rifater, 1990: 197–198). Међутим, моћ значења књижевног дискурса са собом носи амбивалентне последице: од благотворне улоге која оплемењује срце и мисли до инверзне улоге целата који свирепо кажњава сваки боваризам или обломовштину чим се помешају те порозне границе између књижевног и тзв. стварног света где референцијална илузија, по Рифатеру, или пак ефекат стварног, по Барту,² играју одлучујућу улогу. Књижевност непрестано навлачи и свлачи ту барокну маску *mimese* којој је већина склона да поверије заборављајући са тим задовољством у тексту њен примарни идентитет, а то је свакако језик као систем знакова-означитеља чије је веза са означеницима, ако допустимо да се она успоставља, увек историјски контекстуализована и условљена културном климом.

Сваки текст јесте „семиотичко укрштање постојећих текстова у неком друштвеном и историјском контексту“, како ће то тачно приметити Јулија Кристева (в. Kvas, 2011: 34), а то значи да су у њему, на мање или више уочљив начин, симултано испреплетани различити семантички „кодови“ или „гласови“ минулих епоха те се стога може говорити о интертекстуалној полифонији. Отуда је интертекстуалност индикатор начина на који неки текст „чита историју и како се уградије у њу“ (в. Tadié, 1987: 223, курсив В.Б.). У књизи *Увод у интертекстуалност*, Натали Пјеге-Гро прецизно истиче да „свака епоха поново ишчитава (интертекстове) у светлу своје актуелне политичке, идеолошке, научне или уметничке праксе“ (Piégay-Gros, 1996: 88). Слично је и Бартово схватање интертекстуалности: сваки текст је интертекст или је са неким интертекстом у

² Види и Бартов есеј *Ефекат стварног*.

суштинској вези. У њему су увек присутни мање или више уочљиви трагови других текстова који су му претходили. Он је опште поље анонимних формула, несвесних цитата који фигурирају без наводних знака (Barthes, 1973: 6) због чега је и отежано утврђивање неке интертекстуалне везе. Оно што је сасвим извесно после свих ових теоријских промишљања то је културолошки аспект интертекстуалности како на синхронијској тако и на дијахронијској равни. После интертекстуалних, књижевност постаје значајно поље *интеркултурних* истраживања.

Компаративно-имаголошки приступ савременог француског компаратисте Данијела Анрија Пажоа сагледава књижевност управо на том широком простору дијалога културâ и интеркултурних додира. Пажо се залаже за мултидисциплинарност у књижевном истраживању, а то значи да минуциозни компаратиста у свом испитивању не сме запоставити богат културни материјал који му нуде осстале друштвене науке: етнологија, антропологија, социологија, историја идеја (нем. *Geistesgeschichte*) и менталитета, па и географија. Јер комплексна слика *image* коју емитује свака књижевност производ је не само чисте литераризације, већ и социјализације, каже Пажо (Pageaux, 1994: 59–60). То пак не значи преувеличati улогу наведених наука науштрб књижевности, већ дати им заслужено место на широком пољу књижевног простора. Та слика, тј. ментална представа другог коју проучава имагологија³ подразумева свест о биполарним односима ја : други, овде : тамо, Север : Југ, Исток : Запад, Град : Село, идентитет : алтеритет, и она гради друштвену у образиљу (*l'imaginaire social*). Сви ови спољашњи елементи на први поглед припадају ванкњижевном контексту које би иманентна критика једног формализма или структурализма заобишла у својој строгој концепцији на чисто *књижевно* у тексту. Међутим, ти чиниоци су неотуђиво уткани у само ткиво *литерарности* и стога неопходни за ваљану анализу сваког текста. Пажо у имагологији види један изразито спољашњи приступ који има задатак да помогне у приближавању ономе што се назива *књижевно*.

Ширећи овај имаготипски сценарио, Пажо се позива и на модерне постструктуралистичке теорије о интертекстуалности од којих смо неке већ овде истакли. И Пажо цитира данас већ добро познате поставке Јулије Кристеве која говори о тексту као бескрајном и динамичком процесу, „мозаику цитата“ који непрестано усваја и мења, *апсорбује* и *трансформише* текстове тј. скупове интертекстова који су му претходили (дијахроно) и који га тренутно контекстуално окружују (синхроно). Аутор производи свој текст од сировине коју налази у својим лектирама да би потом његов текст постао извор за „ткање“ других текстова. На тај начин се интертекстуална мрежа стално усложњава. За Пажоа интертекстуалност пружа могућност компаратисти да разуме како су и зашто неки страни текст или страна култура могли постати средство симболичке комуникације за неког писца из друге културе (Pageaux, 1994: 17–18, 70).

На трагу ових Пажоових разматрања погледајмо сад релевантно друштвено-историјско и културно окружење у којем су смештени роман *Нове и Писма*

³ „Наука о слици“ или имагологија је релативно млад огранак француске компаратистике.

из Солуна да бисмо касније могли да разумемо тежак пут младотуркиња од маргинализације ка еманципацији, од благотворне слике о Другом који се *a priori* види као напреднији и културнији, до поражавајуће свести о опсени коју производи та конструисана слика: *Image ↔ Mirage*.⁴ Поред тога, осврнућемо се и на неке имплицитне интертекстуалне везе које се на дијахронији равни крију иза ова два текста Јелене Димитријевић.

2. Књижевни контекст и боваризам у *Новама* и *Писмима из Солуна*

Са интензивираним продором западних књижевних и културних модела на Исток крајем XIX и почетком XX века неминовно је отпочела и женска еманципација. Специфичан хронотоп у коме приповеда Јелена Димитријевић јесте Солун, тада још под Османском управом, бурне 1908. године када је избила тзв. младотурска буржоаска револуција. *Писма из Солуна* су, можемо рећи, верно историјско сведочанство постреволуционарне климе док је роман *Нове* романизирана приповест са љубавним заплетом смештена управо у овај сложени и динамични друштвено-историјски контекст.

Као што смо напоменули, шири историјски контекст наше анализе је Отоманска царевина на издисају: узалуд ће султани кроз читав XIX век покушавати да кроз спорадичне реформе модернизују свог „болесника на Босфору“, како је у то време европска дипломатија називала Отоманско царство. Деловањем турских комитета са Запада, из Женеве и Париза, младотурска буржоаска револуција биће припремана и изведена најпре у Солуну да би се касније пренела и на сам Истанбул. Феномен буђења националне свести, процес кроз који су западне земље прошли у XIX веку, код Турака се сад јавља на почетку XX века као последица окаснелог продора западњачке тј. изворно романтичке идеје о духу народа (нем. *Volksgeist*) тако да је, у односу на Запад, ова револуција изразито анахронија. До тада у Отоманском царству није постојала турска национална свест, већ је пре свега била важна припадност исламској вери и оданост османској династији. Старотурци су отуда били за султана и ислам. Младотурска револуција донела је идеју о турској националној држави (за отаџбину и народ) коју као мултиетничку државу треба сачувати кроз модернизацију на западним вредностима, а не више кроз ислам као неприкосновени фактор интеграције. То је, између осталог, значило и почетак ослобађања од крутих начела конзервативизма и традиционализма.

Вратимо се сад ужем историјском оквиру, или битном хронотопу наше књижевне анализе, а то је град Солун 1908. револуционарне године. Даље, у тада мултиетничком Солуну⁵ на снази је била идеја изградње модерне турске

⁴ Чувену симболичку тријаду *voyages, images, mirages* – путовања, слике, опсene у француској компаратистици покренули су и у својим радовима афирмисали угледни француски компаратисти Жан-Мари Каре и Франсоа Гијар.

⁵ Солунско становништво је у том периоду етнички врло разнолико: Турци („млади“ и „стари“), Грци, Бугари, Јевреји, Јермени, Цинцари те немали број странаца и странкиња из западних земаља.

државе на западноевропским вредностима; младотурци су на грудима носили кокарду, а на сваком ћошку, из свег гласа, свакодневно се орла Марсељеза коју су свирали и певали сви, од официра до чочека. Таква атмосфера је била подстицајна за подизање женског гласа против тешког и понижавајућег положаја у којем је вековима чамила турска жена. Јашмак, јелдрма, башјорти и пече⁶, чаршафи и фереце, кафези и решетке на прозорима, неприродна одсеченост од мушкијог друштва (хареми, изоловано посматрање мушкијог весеља кроз плот), обесправљеност и безусловна покорност вери (читај *мужсу*), све су то били тешки окови ропства на друштвеној маргини у којима је трајала турска жена. У *Писмима из Солуна* Јелена Димитријевић оштро пледира за њихово ослобођење, за избављање од те неправедне немилости у коју их није бацила лепа пророкова вера (јер Фатма, кћи Мухамедова је седела са људима!), већ љубомора мужева: „... ово женама није дошло из светог Корана, већ из глава љубоморних мужева“ (Димитријевић, 2008: 51). Сада су у руке добиле најјаче оружје за борбу: књиге просвећених народа и Францускиње, кћери великога народа у које „многе нове упиру очи“ (Димитријевић, 2008: 52) и од којих хоће да преузму рецепт за излазак са друштвене маргине. Али тврдокорну отпорност те маргине неће бити лако савладати, напротив, укорењена „доминанта“ ће покосити још недозрелу и недовољно јаку „женску периферију“. Илустративан пример за ову борбу надређених и подређених структура свакако је роман *Нове*, док у *Писмима из Солуна* српска ауторка, можемо рећи, извештава са лица места о постреволуционарним превирањима.

Главне јунакиње романа *Нове* су две сестре од стричева, Емир-Фатма и Зехра-Мерсије, као и њихова борбена тетка Ариф, милитантна феминисткиња кроз коју говори сама ауторка. *Нове* се међусобно редовно виђају и разменjuју искуства на француском, заведене су идеалима француског просветитељства и романтизма. Заједно читају ганутљива места из Шатобријана (*Атала*), Ламартине (*Грасијела*), Флобера (*Госпођа Бовари*), а у њиховој европској библиотеци налазимо још и Мопасана, Превоа, Буржеа, Лотија, Мисеа и др. Поред ове утицајне лектире, Фатма и Мерсије су још од малих ногу добиле Францускиње за гувернанте које су живом речи, својим умилним гласовима, натапале њихову меку душу до те мере да ће оне потпуно запоставити своју изворну традицију тј. свој примарни идентитет. За теткину пријатељицу Францускињу Фатма каже: „Мадам Аристид је дивна! Кад говори француски цвркуће као птица...“. Затим Ариф за Мадам Ажил: „А њен глас, говор, смех!... То је једна музика која ме просто опи, усхити, како ли да кажем. Она оде, а у мојим ушима остајде та музика, њено: 'O, là, là!'... Говорљива, смешљива: Францускиња...“ (Димитријевић, 1912: 58, 172). Даље, на две речи Фатмине баке долази двеста гувернантиних, пијано узбуркава њихове душе сто пута јаче од азијског дестана и дефа, а *Poésies Nouvelles* слаткога Мисеа надмашују стихове из Корана.

Тако је преко француских књижевних модела почела да се у колективној свести конструише идеализована слика Француске, земље Слободе и На-

⁶ Врсте велова који покривају лице и главу.

претка: што су стеге маргинализације притискале јаче, то је сан о слободи био све жељенији и што је сопствена реалност била сувоја, то су илузије о спасоносном другом бивале веће, а књижевност је, видели смо, погодан медијум који, активирајући *моћ значења*, истину о предметној стварности претвара у фикцију, референцијалну илузију или пак уметничку истину која, упркос заvodljivim кореспонденцијама, не одговара истини свакодневице, већ је иконструисани симулакрум. С тим у вези, расправљајући о наративу и истини, Портер Абот каже:

„Стварање фикцијских светова је дар који добијамо веома рано, скоро истовремено када стичемо и дар за стварање наратива. То нам омогућава не само да се играмо у другом свету, већ и да боље разумемо сопствени свет, а да при томе не мешамо ова два света. Ако би се десило да више не знамо који је који, значило би да смо постали жртва неке болести“ (Abot, 2009: 251, курсив и бодл В. Ђ.).

У историји књижевности и културе ова болест или кобна заблуда препозната је као боваризам: неприхватање болне стварности и бекство у романтичарска сањарења. Другим речима, нове су поновиле грешку Еме Бовари. Оне су помешале две истине – емпиријску и књижевно-уметничку или, како то Рифатер образлаже, две фикције – свакодневно значење и књижевно-уметничку (текстуалну) *моћ значења* и то је постао главни узрок њихових каснијих пораза. Наравно, како то на крају бива, оне ће тај „пропуст“ морати да плате животима: у тренутку директног судара са стварношћу која није онаква као у књижевности, ефекат стварног ће бити поништен, илузија распршена, а гола стварност показаће Фатмију беду људске егзистенције. Она ће скрхана од силних несрћа и разочарања умрети од туберкулозе у вољеној и кобној Француској, њена сестра Мерсије, тајно заљубљена у Џемала, Фатминог првог мужа, увенуће од бола због ћутања о тој љубави коју је морала насиљно да угуши, а Ариф ће се, под утиском обе смрти, угасити са Фатминим дневником у рукама.

3. Књижевни интертекст и антибоваризам у *Новама* и *Писмима из Солуне*

Међутим, франкоманија *нових* имала је и свој логични контрапункт: то су биле жене које су предосетиле фаталан исход такве исхитрене еманципације која је угрожавала традицију.

Авангарда женске еманципације у Солуну биле су Донме, потурчене Јеврејке које су праве Османлијке, и старе и нове, помало лицемерно осуђивале за све прекришаје верских и друштвених норми током постреволуционарне еуфорије. Наиме, и код женске интелигенције која је учествовала у комитетима младотурског покрета, постојао је жив отпор новинама, јер „не може се разорити за дан што се зидало вековима“ (Димитријевић, 1912: 28). Ђулистан-ханума, полиглот, члан отоманског Комитета јединства и напретка, као и многе друге разумне и начитане жене које је Јелена Димитријевић посетила, поред свег европског

образовања и даље „певају оду“ чаршафу. Она истина шаље децу у француску школу, али наставља да их учи свему што је *наши* пледирајући тако за одржавање традиционалних обичаја и ношњи, јер Устав није дат да се развије лице већ дух (Димитријевић, 2008: 43). Чему онда тај лажни сјај, мода, париске хаљине и шешири? Она мудро опажа опасност која прети од наметнуте, насиљне, нагле европеизације жене, опасност по вековно оријентално наслеђе коју су милошћу Божјом имале да приме као такво. Овде интертекстуално читамо оно што је још Декарт добро детектовао у трећем делу своје *Rasprave o методи* кад говори о правилима привременог морала које је себи задао да би био срећан и да би брзо делао: „Прво је начело било да се покоравам законима и обичајима своје земље држећи се стално *вере* коју сам по Божјој милости примио већ у детињству...“ (у: Lagarde, Michard, 1985: 85). Дакле, у законе, обичаје и веру ипак не треба дирати, јер су у њима, по природи ствари, садржани универзални етички принципи. Овде је постављено деликатно питање рецепције и инкорпорирања „новог“ у „старо“, другог у „ја“, алтеритет у идентитет. Да ли је уопште могућно интелигентно реципирати, интегрисати ново / страно без угрожавања старог / сопственог?

Исту апологију исламских обичаја, али паралелно и инвективу на рачун нимало напредних већ искварених европских обичаја, изнеће током једног разговора друга младотуркиња. Она претпоставља турске стандарде европским – неморалним: после читања Золе, она мора да опере руке од толике „штроке“. У њеном излагању запажамо и неке кључне идеје француске мисли: „Европска култура унела је у друштво деморализацију, научила је човека да *резонује*, а да *не осећа*“ (Димитријевић, 2008: 75). Поново интертекстуално читамо Жан-Жака Русоа у *Raspravi о наукама и уметностима* који се обара на цивилизацију која је извитоперила наше нарави и наше душе те само баџила лажни сјај преко наших ланаца. Међутим, Русо, сасвим супротно духу времена (нем. *Zeitgeist*) у коме живи, говори уопште о „заблудама“ науке и знања које нам је донела култура и цивилизација док се ова младотуркиња, опет супротно новим и актуелним стремљењима, обара на европску која угрожава оријенталну културу, а конкретно оптужује Францускиње које деци само распаљују машту док хвали Енглескиње које је „темперирају“ (Димитријевић, 2008: 76).

Погледајмо на овом месту каква је слика оријенталне жене у очима једне странкиње. Наизглед, сасвим стереотипна и можестати у једну реч: страст или у кратку формулу коју смо малочас истакли: „Оријенталке *не резонују*, само *осећају*“ (Димитријевић, 1912: 282, курсив В.Ђ.) и коју ће Ариф на крају себи признати као горку истину, а Фатма ће у свом потресном дневнику написати: „Романи су ме довели у земљу духа без душе“ и „Ми немамо духа колико оне, а оне немају душе колико ми“ (Димитријевић, 1912: 291, 293, курсив В.Ђ.). Ако у овој бинарној опозицији *l'esprit* и *l'âme* интертекстуално читамо *Мисли* великог Паскала, наиме место где говори о Богу који се осећа у срцу и о неизмерној предности коју танани дух има спрам геометријског Разума, онда су наше оријенталке на великом добитку спрам западних „резонерки“.

Међутим, њихов велики пораз лежи другде: за време харемског весеља уприличеног поводом Фатмине свадбе, странкиње присуствују распомамљеној

игри турских робиња толико ватrenoј да ће једна Немица узвикнути: „То није жена, него страст!“ (Димитријевић, 1912: 124). Та већ гротескна слика узбуркане крви и меса биће зачињена травестијом када једна невестина рођака, прерушене у мушкарца, буде кренула да читав харем салеће пољупцима и додирима. Овако испољени анимални нагони једна су од последица изопачавања женске природе којој је забрањено да види непознатог мушкарца пре брака. Жене се најпре заљубљују у жене, затим у своје девере, пасторке или зетове. „Always without men... It is not natural“ (Димитријевић, 1912: 126). Овоме је узрок, као што је то Јелена Димитријевић већ добро приметила, себичност и препотентност љубоморних мужева који, лажно витлајући барјаком Мухамедове вере, чине са женама шта им је вольја. Даље, с једне стране је јасна потреба за демаргинализацијом осетљивих женских душа, али с друге стране, баш тако осетљиве, оне су „неспремне“ ушле у борбу са много јачим противником поставши жртве помињаног боваризма тј. референцијалне илузије овде конкретно, видели смо, француске књижевности и културе.

Поред женске интелигенције која се супротстављала помодним западњачким новинама, главни мушки лик у роману *Нове*, Џемал-беј поставља се такође као антипод окцидентализму и боваризму тј. као особа која је успела да ефективно разлучи реално од фиктивног и тако се спасе. Он је Фатмина прва и једина љубав за којег је она имала среће и несреће да се уда. Француски ђак који се школовао непосредно са извора у Паризу, он је, чини се, био идеална прилика за остварење Фатминих снова. Друга страна медаље показала се врло брзо: после прве љубавне опијености, Џемал се вратио свом старом пороку – алкохолизму који му је наследно био у крви. Сваки пут када попије испољава се његова агресивна нарав. Због његових ноћних испада, по шеријатском закону, Фатма је морала да побегне и да се невољно преуда. Будући да је видео Француску, упознао другог изблиза, на лицу места, он нема никакву величанствену представу да је другде боље и да је другде његова отаџбина. Прагматичан и реалан, Џемал верује само у љубав и страст, јер он је „страстан источњак, коме волети и живети значи једно исто“. Он је свестан „фронде“ која се закувава међу младотурцињама, јер све оне, и старе и нове, „нешто хоће, а не знају шта... беже од глупих предрасуда и опет им се враћају“ (Димитријевић, 1912: 200–201). Он се подсмеја њиховој тежњи ка проевропској просвећености, тој њиховој детињастој франкоманији, јер добро зна како ствари стоје тамо на Западу и да никде не цветају руже. По томе је он права персонификација антибоваризма. Задржавши реалну слику о себи и окружењу, о овоме „овде“ и ономе „тамо“, Џемал неће доживети трагични крај у расплету романа, већ га јасно можемо видети у будућности како и даље води своју животну борбу између страсти и алкохола.

*

На крају, да закључимо: женски захтев за демаргинализацијом у књижевном свету Јелене Димитријевић завршава се кобно, тј. моралним и животним поразом и то због неопрезности и неспремности приликом уласка у ту тешку

борбу. Трагичне последице су неминовне када постоји велика разлика у односу снага, у хијерархији која се образује у сваком дијалогу култура, тј. у рецепцији оног другог. Пажно издаваја *фобије* и *маније* као екстремне случајеве док би *филија* била тај жељени равноправни однос учесника у дијалогу где се „ја“ и други узајамно допуњују и изграђују. Код Јелене Димитријевић, наравно, реч је о екстремима: Идентитет је виђен као тиранин (отац и муж под окриљем Бога) који немилосрдно гуши и гази те је стога презрен као конзервативан и назадан, а Алтеритет се показује као културни и просвећени ослободилац који доноси спасење и зато постаје идеализовани предмет жудње и маније. У контексту овакве рецепције, Јелена Димитријевић је јасно показала како су *реалне* последице *конструисане* слике о другом неминовно погубне, а иза тога се наравно крије ауторкин позив да се такав контекст промени тако што би обе стране у дијалогу омогућиле максималну отвореност и флексибилност најпре за грађење сопственог идентитета, а потом и за рецепцију страног. У томе је и смисао речи умируће Фатме која пише оцу: „То што ви богати муслимани чините (једва неки из љубави према просвећености, сви из сујете), прерано је. Прерано је за нашу мрачну земљу, за наше потпуно непросвећено друштво“ (Димитријевић, 1912: 280). Само висок степен култивисаности обе стране може створити неопходну дистанцу са које ће се паметно изградити најпре свој идентитет, а потом исто тако реципирати алтеритет и то је овде, чини се, она битна сазнајна функција књижевности која пажљивом и критички настројеном читаоцу, на фиктиван или истинит начин, сасвим свеједно, пружа увид у комплексност односа језика и света тј. њихових интеркултурних прожимања.

Литература

- Abot, H. P. 2009. *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Барт, Р. 2010. *Задовољство у тексту & Варијације о писму*. Београд: Службени гласник.
- Barthes, R. 1973. Théorie du texte in *Encyclopædia universalis* dostupno na : http://asl.univ-montp3.fr/e41slym/Barthes_THEORIE_DU_TEXTE.pdf [2013 July 28]
- Димитријевић, Ј. 1912. *Нове*. Београд: Нова штампарija Давидовић – Љуб. М. Давидовића.
- Димитријевић, Ј. 2008. *Писма из Солунa*. Лозница: Карпос.
- Kvas, K. 2011. *Istina i poetika*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Lagarde, A., L. Michard. 1985. *XVIIe siècle, Les grands auteurs français, Anthologie et histoire littéraire*. Pariz: Bordas.
- Pageaux, D.-H. 1994. *La littérature générale et comparée*. Pariz: Armand Colin.
- Piégay-Gros, N. 1996. *Introduction à l'intertextualité*. Pariz: Dunod.
- Rifater, M. 1990. Referencijalna илузија. *Treći program*, 85, 196–202.
- Tadié, J.-Y. 1987. *La critique littéraire au XXe siècle*. Pariz : Pierre Belfond.

Vladimir Đurić

**LA MARGINALISATION DE LA FEMME DANS LE ROMAN
LES ÉMANCIPÉES ET LETTRES DE SALONIQUE DE JELENA
DIMITRIJEVIĆ**

Résumé

Cet ouvrage examine la condition sociale de la femme turque dans l'empire Ottoman au début du XXe siècle telle qu'elle apparaît dans les deux textes, roman *Les Émancipées* et *Lettres de Salonique*, de Jelena Dimitrijević, une écrivaine moderne serbe. La première partie analyse trois termes clés de la conférence : *langue*, *littérature*, *marginalisation* dans le contexte des théories poststructuralistes (Barthes, Riffaterre, Kristeva) ainsi que celles de l'intertextualité, et puis dans le contexte des théories de la littérature comparée française qui traitent les problèmes des relations interculturelles, de l'identité et de l'altérité (Pageaux). La deuxième et troisième partie appliquent ces positions théoriques dans deux œuvres littéraires de Jelena Dimitrijević en soulignant la relation délicate entre la vérité et la fiction, ou le vrai et le fictionnel dans la réalité et la littérature. On a abordé certains liens intertextuels implicites sur le niveau diachronique (Descartes, Pascal, Rousseau). Finalement, de ces perspectives théoriques citées ci-dessus, cet ouvrage met en relief l'ambiguïté et la complexité des revendications féminines pour la démarginalisation qui s'est montrée indispensable, mais en même temps „non préparée” au moment historique donné.

djura986@gmail.com

УДК 821.163.41.09 Станковић Б. 821.111(73).09 Вилијамс Т.
Марија Станковић
Универзитет Сингидунум

**МАРГИНАЛИЗАЦИЈА НА СРПСКОМ И АМЕРИЧКОМ ЈУГУ:
ПРЕДУСЛОВ ИЛИ ПРЕСУДА ЗА ПРЕСТУП СОФКЕ И БЛАНШ**

Сажетак: Чињеница да области југа различитих земаља имају више заједничког него југ и север исте земље чини основу за упоређивање женских ликова и њиховог конструисања у делима двојице великих, на први поглед потпуно различитих, писаца, Борисава Станковића и Тенесија Вилијамса. У раду се истражују околности под којима долази до догађаја који од Софке и Бланш чине преступнице којима се суди и изриче (не)одговарајућа казна, а коју оне без поговора прихватају. Питање које се намеће јесте: да ли је маргинализација жене и женског предуслов за пркошење законима свемоћног, спољњег и поунутарњег патријархата, или је маргинализација пресуда за покушај излађења ван високих зидина света лажног морала, којим још увек влада мушкарац и мушко?

Кључне речи: југ, јужњачка лепотица, Ерос, преступ, казна, дегенерација, маргинализација

Увод

Ако су заосталост и конзервативизам прва негативна слика која се најчешће при самој помисли на југ, онда је несвакидашња женска лепота прва и најјача позитивна асоцијација. Немогуће је говорити о америчком југу, а не споменути *southern belle* концепт, који представља конструкцију која је настала, била подржавана и промовисана кроз књижевност (Smith, 1999), а која заправо никада реално није ни постојала, и која се тек касније свесно почела из књижевности пресликавати на реалан свет и проналазити у друштву, и то у толикој мери да је жена на југу била још упорнија у томе да се представи као таква, бескомпромисно се прилагођавајући овом идеализованом моделу. Занимљиво је да, иако називана *лепотицом*, девојка то није ни морала бити, јер се инсистирало на одређеном складу, на неким стеченим особинама и усвојеним правилима понашања. Међутим, с временом ће се улога *southern belle* променити. Сексуална слобода која ће наступити у првим деценијама 20. века, избациће на површину вековима потискивани либидо коме ће се тешко одолевати и који ће увек пољујати традиционалну слику о невиним и часним јужњачким лепотицама, и довести чак и до хиперсексуалности.

У исто то време, никада се више нису осећале стеге и притисак патријархата и никада се јаче није распламсавао ерос на југу Србије, у наизглед мирној, учмaloј касаби. За разлику од америчког југа, на српском југу лепота није била само конструкција, а и, што је још битније, била је управо само то – лепота, не